



ԼԵՅԼԱ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ
ԵՊԼՀ

ԲՆԻԿ ՅԱՅԵՐԵՆ «ԳԻՐ» ԱՐՄԱՏԻ ԵԼԱԿԵՏԱՅԻՆ ԻՍԱՍՏԸ ԵՒ ԴՐԱՅԻՆՈՐՈՒՄՆԵՐԸ Ե. ԴԱՐԻ ՅԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ԱՐԻ հայերենում «գիր» բառն ունի հետեւյալ իմաստները. «տվյալ լեզվի այբուբենի գրավոր նշան, որը սովորաբար արտահայտում է որեւէ հնչյուն», «տառ», «տվյալ լեզվի գրերի ամբողջությունը, այբուբեն», «գրագիտություն, գրել-կարդալ», «գրականություն, մատենագրություն», «գիրք», «մականգրություն», «նամակ, գրություն», «ձեռագրագիր», «կախարդական հմայանք», «ճակատագիր»¹, «լեզվական հաղորդակցման համար օգտագործվող գծագրական-տեսողական նշանների համակարգ», «այբուբենի յուրաքանչյուր նշանը, տառ»² եւ այլն: Հր. Աճառյանն այն համարում էր բնիկ հայերեն բառ՝ ծագած հնիւ. wer «պատռել, քերել, քերթել, ճանկուտել» արմատի երկար wēr ձեւից³: Գ. Զահուկյանի կարծիքով՝ այն քերես բնիկ հնդեւրոպական բառ է՝ «տառ, գիր, գրվածք, գրություն, գիրք, նկար, վերագրում» իմաստներով, ծագում է «... *uēro- *uer- «պատռել, քերել, ճղել» արմատից եւ «նշանակում է հատկապես քարի կամ այլ կարծր նյութի վրա հետք թողնելը»: Այն այլ լեզուներում առկա է միայն աճականներով. հմմտ. հայ. զերծուլ, պրոււ, zedo «ակոս», շվեդ. բրբ. zota «փորփրել», հ. հնդկ. vrhāti «շորթում է, կորզում է, խլում է», vrscati «քերթում է, հերձում է, ճեղքում է», գոթ. writs «գրիծ», հ. անգլ. writ «գիր», wrītan «գծել, գրել»⁴:

Նկատելի է, որ բոլոր այս իմաստները կապված են գրելու, քերելու, քերծելու, պատկերելու, նկարելու եւ այլ գործողությունների հետ: Հենց

¹ «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», Երեւան, 1969, հտ. Ա., էջ 407:

² Է.Գ. ԱՂԱՅԱՆ, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երեւան, 1976, հտ. Ա., էջ 241:

³ Հր. ԱՃԱՌՅԱՆ, Հայերեն արմատական բառարան (այսու՝ ՀԱԲ), հտ. Ա., էջ 561:

⁴ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 162, տե՛ս նաեւ նույն հեղինակի՝ «Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան», Երեւան, 1987, էջ 151, 272:

այս իմաստից ելնելով՝ «գրաբար» եզրը, որով անվանվում է հինգերորդ դարի հին գրական լեզուն, ստուգաբանվում է որպես «գրովի» կամ «գիր ունեցող» լեզու:

Պոլինեզյան լեզուների, մասնավորապես արեւելապոլինեզիական Ռապա Նուի կղզու (Զատկի կղզու պոլինեզիական անվանումն է Rapa Nui) բնիկների լեզվի՝ ռապանուերենի (կամ ռապանուի) եւ հայերենի միջեւ հայտնաբերված բազմաթիվ եւ տարաբնույթ ընդհանրությունները⁵ հնարավորություն են ընձեռում բացահայտելու հայերեն բառերի հնագույն նախաձեւեր եւ ելակետային իմաստներ, վերականգնելու նախապատմական ժամանակաշրջանում դրանց կրած հնչյունական եւ իմաստային փոփոխությունները, ինչը նպաստում է արդի հայերենի որոշ վիճելի հարցերի պարզաբանմանը: Նման բառերից մեկը բնիկ հայերեն «գիր» բառն է:

Ռապանուերենում, որը, ի դեպ, ոչ միայն Պոլինեզիայի, այլեւ ամբողջ Օվկիանիայի միակ սեփական եւ յուրօրինակ գիր ունեցող լեզուն է⁶, եւ որին վերագրվում է 40 000–50 000, նույնիսկ 60 000 եւ ավելի տարի⁷, գտնում ենք բնիկ հայերեն գիր բառի նախաձեւը, սակայն բոլորովին այլ իմաստներով. ռապան. *ki*₃ «խոսել, ասել», «լեզու», «խոսք, բառ», որից՝ *kiki*₁ (*ki-ki*) «խոսել, ասել», *kikiu*₂ (*ki-kiu*) «գնգալ, դողանջել», «ծվալ, ծվծվալ (առնետների մասին)», «սուվել, զիլ ձայնով ծղրտալ (թռչունների մասին)», «առնետների ծվծվոցը», *kikino* (*ki-kino*) «անիծված», *kiukiu*₁ (*kiu-kiu*) «ծվալ, ծվծվալ», «գնգալ, զրնգալ», «կրկնել», «զանգալ, զանգուլակ», *kiukiu*₂ (*kiu-kiu*) «չլսել, չենթարկվել», նաեւ *ge*₁ «հնչել», «գնգալ, զրնգալ»⁸:

Ռապանուերեն *ki* (*ge*) ձեւույթի համարժեքներն են հայերեն բրբ. (Գոր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Շմ. Մրդ. Սլմ. Վն.) կիր/կյիր (կր-, կռ-), նաեւ (Ար. Թբ. Ղրբ. Ազլ. Մլթ. Խտշ. Կր. Խրբ. Արդ.) գիր (գր-, գռ-) «գիր» (հնիս. *wer, wēr*) բառերը (տե՛ս առաջին բաց վանկից հետո «Ե» ածականի հավելման հայտնի օրինաչափությունը)⁹:

⁵ Տե՛ս Լ. Ստեֆանսսոն, Հայկական (հնդեւրոպական) ենթաշերտը պոլինեզիական լեզուներում, Երեւան, 2001, նույն հեղինակի՝ «Հայ-պոլինեզյան լեզվամշակութային ընդհանրություններ», Երեւան, 2015:

⁶ Այն կղզում գոյություն ունեւ մինչ եւրոպացիների գալուստը:

⁷ L. L. CAVALLI-SFORZA, P. MENOZZI, A. PIAZZA, The History and Geography of Human Genes, Princeton, 1944, L. L. CAVALLI-SFORZA, Genes, Pheoples and Languages, tr. Mark Seielstad, North Point Press, 2000.

⁸ Հմմտ. հայ. բրբ. ձեւն ընդհ. «ձայն» բառը («Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», Երեւան, 2004, էջ 322):

⁹ *Տե՛ս նաեւ ռապանուերեն *kiri* «կաշի, մորթ» – բնիկ հայերեն կեղեւ «կեղեւ» (բխեցվում է հնիս. *(s)kel- «կտրել, անջատել» արմատից՝ *keleb- կամ *kel-ep-):

Սխալ տպավորություն չստանալու համար, թե այս ձեռնարկները սոսկ առանձնակի, պատահական համընկնումներ են, հիշեցնենք, որ նույն՝ «խոսք» իմաստային խմբին պատկանող շատ այլ հայերեն բառերի նախաձեւեր նույնպես գտնում ենք ռապանուերենում, ինչպես օրինակ՝ *vana* «հնչել» (կրկնավոր բարդություն է, բաղադրված պարզական *va* արմատից, որն առանձին գործածություն չունի: Այն հաջողվեց գտնել միայն *hakava*¹ (*haka-va*) «խոսել», *hakava*₂ (*haka-va*) «դատողություն» բարդ բառերի կազմում¹⁰, որտեղ *haka*-ն բայակերտ մասնիկ է՝ «անել, կատարել» իմաստով) – գրբ. *բա'*, *բալ* «խօսիլ, ասել» բայի պարզ արմատը, *vanaga*, *vaanaga* «ասել, խոսել», «պատմել», «լեզու, խոսք», «բառ», «պատասխան» (ստուգաբանվում են որպես (*va-naga?*, *vaa-naga?*) անհասկանալի կազմություններ, մեր կարծիքով՝ անհրաժեշտ է ստուգաբանել որպես (*vana-ga*, *vaana-ga*)¹¹, որտեղ ռապան. *vana/vaana* արմատները նույնական են գրբ. *բան* «խօսք»-ին, իսկ *ga*-ն ռապանուերենի հոգնակիակերտ մասնիկն է, ճշտիվ համապատասխանում է գրբ. *-ք* հոգնակերտին¹² – գրբ. *բանք* «խօսքեր», նաեւ *բանկն* «առասպել, հեքիաթ», *paraui* «ասել, պատմել» – հայ. բրբ. (Ղրբ.) *պառ* (գրբ. *բառ*) «բառ», գրբ. *բալ* «խօսիլ, ասել», պարզ արմատն է *բա*, որից՝ *բառբառ* «հնչյուն, ձայն, խօսք, լեզու» (հնիս. *bha-* «խոսիլ»), *paraki* «բամբասանքներ, զրպարտություն», «զրպարտել» – գրբ. *բաղբաջ* «պառաւական ցնդած խօսքեր», որից՝ *բաղբաջել*, *kekeri* «ողբ, վայնասուն, աղաղակ» – գրբ. *կերկերիլ* «կոկորդը շորանալ, ձայնը կտրվիլ» (թերեւս կրկնավոր կազմություն՝ **ger-* «խռպոտ կանչել» արմատից), *rogo* «լսել» – գրբ. *ոգել* «ասել, խոսել, երգել», առոգեմ «առասել, բարբառել», *ողոք* «մեղմ՝ գուրգուրիչ, համոզիչ խոսք» (հ.-ե. **olokh-*, (<**elokh*), *el-*, *ol-*), *kuku* «կակազել» – գրբ. *քուք* «ողբ, հառաչանք» (**ku-* «գոչել, կանչել»), *կա-կազ* «ծանրախօս, դժուարախօս», *կական* «լաց, ողբ, ճնոց», անհայտ ծագման համարվող *քուս* «բամբասանք, չարախոսություն» եւ *քուճապ* «անպարկեշտ խոսք», *ահս* «ասել» – հայ. բրբ. (Ղրբ.) *ահում* ըմ «ասում եմ»,

¹⁰ Այս պարզ արմատը պահում են բարբառները. տե՛ս վա (Թբ., Ղրբ.) «զարմանքի բացականչություն» վավռալ (Մլթ.) «քրթմնջալ», վասվասա (Ար.) «շատախոս», (Մշ.) «խոսք տանող բերող», «մատնիչ», (Ուրմ.) «բամբասող», (Ղրբ.) «շարունակ եւ ամենահասարակ բանի համար տրտնջացող, նվնվացող», վսսալ (Ղրբ.) «ֆշշացնել, փնչալ», վավսալ (Ղրբ., Կր. (Ջվիս.), Վն.) «փնթփնթալ», «քրթմնջալ», (Խրբ.) «դատարկաբանել», վավսան/վավսիկ (Ղրբ.) «վսվսացող, տրտնջացող», վսվսոց (Ղրբ.) «տրտունջ» եւ այլն:

¹¹ Ծագում են վերոհիշյալ *va* արմատից՝ *ո*-ի հավելումով:

¹² Տե՛ս Լ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, Հայ-պոլիսեզյան լեզվամշակութային ընդհանրություններ, էջ 170–173:

անհայտ ծագման համարվող գրբ. *ախիմ* (*ախիտան*) «խորհուրդ», *pohi* ա) «կատաղություն, զայրույթ» – գրբ. *բոհ* «սպառնալիք, վախ, երկյուղ, սոսկում», որից՝ *բոհմունք* «ահագին ցասումն եւ սպառնալիք», բ) «սպառնալ, հանդիմանել» – *բողոք* «գանգատ՝ աղաղակաւ» (*bholo-ko-, *bhel- «հնչել, խոսել»), *katikati* (*kati-kati*) «հնարել սուտ նորություններ» – հայ. բրբ. (Ղրբ.) *քաթ* «հեքիաթ, զրույց», *tohu* «հմայում, հմայելը», «հմայախոսք, կախարդանքի խոսք» – գրբ. *թուլ*, որից՝ *թովել* «կախարդել» (հնիս. *tou-* «խօսիլ, կարդալ, արտասանել»), «բառիս նախնական նշանակութիւնն է եղել «խօսիլ, շնչել, ձայնել (մանաւանդ ընդհատ ընդհատ)», *kiki* «խոսել», «ասել» – գրբ. *գո'գ* «ասել, գոչել» (*oguh-, *ueguh- «հանդիսավոր կերպով խոսել»-ից), *kuku*₂ (*ku-ku*) «զունդունալ, մնչել», «մրմնջալ, քչիչալ», նաեւ *kuukuu* (*kuu-kuu*) «կանչել ճտերին (հավի մասին)» – *կ(ու)կու/կիկու*, *կ(ը)ռկ(ը)ռ-ալ*, *կ(ը)ռթկ(ը)ռթ-ալ*, *դունդուն-ալ*, բրբ. (Ղրբ.) *կու* «կկուի նման մի տեսակ թռչուն», *կուկուլել* «ծուղրուղու կանչել», *կրկուսի*, *կրր-կուսի*, *կուրկուսի*, գործածվում է կապակցությունների մեջ՝ *կըրկուսի ածել* «լռեցնել», *կըրկուսի կյալ/ինիլ* (գրբ. *կարկափանամ*) «լռել, պապանձվել», *gorogoro* (*goro-goro*) «փնթփնթալ», *gogoro*₁ «տոնել ինչ-որ բան, զվարճանալ», *gogoro*₂ «խումփացնել» – գրբ. *գոռ* «գոչուն, բղավոց, կոիվ, բառ», *գոռոչ* «գոռոց, բղաւոց, բարձր ձայն» (*ghor-s- *gher-), *rogo*₁ «հաղորդում, ազդարարում», «հաղորդելը, ազդարարելը», «լրաբեր», «ուղարկել հաղորդում», *rogorogo*₂ (այս բառը նաեւ Զատիկի կղզու հանրահայտ գրի անվանումն է՝ *rongo-rongo* եւ նշանակում է «կարդալ, կարդալ երգելով»), *rako* «խնդրել, աղաչել», «անիծել», *ragi* «աղաղակել, ճչալ», «պատասխանել», «հաղորդել, ազդարարել», «զուրս կանչել», «ճիչ, կանչ», *raraga*₄ «պատմել գործած սխալների մասին», *vai arega* «երգ», «տոնախմբություն» – գրբ. *առոգել* «բարբառել, ասել», որից ունենք *առոգանություն* «ընթերցանութեան մէջ լաւ արտաբերութիւն», *tataraz* (*ta-tara*) «զրույց», «քարոզ», «բանաստեղծություն», «խոստովանություն», «խոստովանեցնել» – բնիկ հայ. *թորթոր* «հորդոր, փափագ, անձուկ» (*tortor- *ter- «բարձրաձայն խոսել»), *veavea* «օգնության կանչել» – *վայ-վայ* «ցավի, վշտի բացականչություն» եւ այլն:

Ռապանուերեն *ki*₃ ձեւույթից «Ե» աճականի հավելումով աճած կիր եւ գիր արմատները գտնում ենք նաեւ շումերերենում եւ սանսկրիտում: Շումերերեն իրենց լեզուն անվանում են *eme-gir*₁₅, GE/GE⁷¹³

¹³ Ա. Գլ.Վ.Թ.ՅԱՆ, Շումերերեն-հայերեն հարաբերության խնդիրը, Երեւան, 2009, էջ 8:

(հմմտ. նաեւ շումեր. *kiri*՝ «գիտնական, քերական (scholar)» եւ *gir*₁₃ «գրիչ (scribe)» բառերը)¹⁴։ Սանսկ. *kir* նշանակում է «ձայն, հնչումն», իսկ *gir* «խօսակցութիւն»¹⁵, որոնք, ի տարբերություն արդի հայերենի գիր արմատի, որի նշանակութիւնն այլեւս սահմանափակված է «գրավոր, գրի առնված խոսք»-ով, իմաստային լիակատար համընկնում են ցուցաբերում ռապանուերեն բառերի հետ¹⁶ (հմմտ. նաեւ սանսկ. *klap* «խօսիլ, մոմռալ»)՝¹⁷։ Ի գիտութիւն ընդունելով ռապանուերենի մեծ հնութիւնը՝ կարծում ենք՝ սխալված չենք լինի, եթե համարենք, որ ռապանուերեն *ki* ձեւութի «խոսել, ասել», «լեզու», «խոսք, բառ» (միով բանիվ՝ արտաբերված, հնչեցված ձայն, հնչյուն, խոսք) իմաստները եւս հենց գիր արմատի ելակետային իմաստներն են։

Այդ՝ ըստ ամենայնի նախնական իմաստները պահված ենք գտնում նաեւ հետեւյալ հայերեն բառերում. բնիկ հայերեն կռիչ «թռչունի ձայն» (*ger-), կռունկ «կռունկ» (gērung-, *ger-), կռինչ «թուլլ ճիչ, ձայն» (*ger-)¹⁸, գրեայ (գրէ, գռէ) «կռունկ» (*gher-), անստույգ համարվող կրառոյ «կռուարար», բնաձայն կրաս «ագռավի ձայնը», կրկջալ «կաքավի հանած ձայնը», կրճել «ատամները կրճալ»¹⁹, անհայտ ծագման համարվող գրբ. գրուակ «գրույց», գրգտել, կրկտել «կրճատցնել», «սառույց ծամելու ձայն արձակել», բնաձայն գրգրալ/կրկրալ «կռկռալ (հավի մասին)», գռգռալ «կռալ, կռկռալ (փորի մասին)»²⁰, գրդալ «խանչել (խոզի մասին)» եւ այլն։

Ռապանուերեն *ki*₃ ձեւութի կրկնությամբ կազմված *kiki*₁ (ki-ki) «խոսել, ասել» բառի հայերեն ճշգրիտ զուգահեռներն են բրբ. (Ղրբ.) ճիճի/ժիժի «նպուտ», փխբ. «միշտ լացող երեխա», «մեծ միջատ, որ ամառվա շոգին ծառերի (մեծ մասամբ թթենիների) վրա երգում է», փխբ. «շատախոս մարդ», (Հվր. Արշ. Ղրբ. Գնձ.) ճիճի, ճիճան «շատախոս», (Սս.) ճիճիրա «նոխի, ծղրիդ»²¹, (Մշ. էվր. Սբ.) ճիվ-ճիվ «թռչունների (հատկապես ծտերի)

¹⁴ Անդ, էջ 68։

¹⁵ ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 562։

¹⁶ Նույն արմատն առկա է նաեւ վրաց. դակրուլվա («անէծք, նզովք») բառի կազմում, ինչը Հր. Աճառյանը համարում է պատահական նմանութիւն։

¹⁷ ՀԱԲ, հտ. 2, էջ 599։

¹⁸ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 430-431։

¹⁹ ՀԱԲ, հտ. 2, էջ 683։

²⁰ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», Երեւան, 2004, էջ 246։ Հմմտ. նույնարմատ ռուս. крик «ճիչ, ճռոց, աղաղակ, բղավոց», крикун «ճչան, ճռնող», кричать «ճչալ, բղավել», гром «ամպի գոռոց, որոտ», громыхать «թնդալ, որոտալ», громыхание «ղրղյուն, ղրղոց», громко «բարձրաձայն», гроза «ամպրոպ», грозиться «սպառնալ» եւ այլն։

²¹ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», էջ 388։

հանած ձայնը, նովոդյունը»²², փխբ. «շատախոսել» բառերը, որոնք նույնպես պահել են նախնական ki ձևույթի ելակետային իմաստը:

Ունենք նաեւ ռապանուերեն ki₃ ձևույթի ձայնդարձային ka₅ տարբերակ՝ «զայրացնել, բարկացնել» իմաստով, որին համապատասխանում են.

ա) գրբ. կական «նիչ, լացի ձայն, ողբ» (համարվում է բնաձայնական կրկնավոր կազմություն՝ բաղադրված առանձին անգործածական կան ձևից, որի բոլոր այլալեզու զուգահեռները եւս ունեն «ձայն, արտաբերված խօսք» իմաստ. հմմտ. սանսկ. kan «հնչել», լտ. canere «հնչել, երգել», սերբ. gāgām, gágati, նսլ. gágati, չեխ. gagati, լեհ. gagać, ռուս. гагачить, մբգ. gāgen, gāgern, գերմ. gaskern, հոլլ. gagelen, լիթ. gagėti, gagnóti, լեթթ. gāgāt, բոլորը՝ «սագի նման ձայներ հանել» իմաստով, վրաց. ղ'աղ'անի «աղմուկ», կականի «գորտի կոկոռ, հավի կարկաչ»,

բ) գրբ. կակաչ, կակաջ «կարկաչ», կակաչ, բնաձայն բառ՝ կա ձայնից, որից ունենք կակաչել «աքլորի երգելը», կակաչին «նուալը, բղաւելը»,

գ) կակազ «ծանրախօս, դժուարախօս» (բխեցվում է առանձին անգործածական կազ պարզական արմատից),

դ) գրբ. կակել, կեկել «կաթոգնիլ, կողկողիլ», «եթե չէ վրիպակ գրչու թիւն»,²³ «գուրգուրել, մղկտալ, ողբալ» (ըստ Գ. Զահուկյանի՝ կական-ին մոտ կազմություն),

ե) կականս «անխօս», որի «ի'նչ լինելը յայտնի չէ»՝ ըստ Աճառյանի²⁴, իսկ Գ. Զահուկյանն իրավամբ համարում է վրիպակ եւ բացատրում՝ «անխոս»²⁵, բայց ենթադրում է, թե կակազ-ի սխալագրություն է:

Ինչպես տեսնում ենք, բոլոր այս հայերեն բառերի ենթադրյալ նախնական ձևերը ճշտվել համապատասխանում են ռապանուերեն ki (ka, ke) ձևույթներից՝ բաղաձայն տարրերի հետագա հավելումով:

Ռապանուերեն ki₃ ձևույթից a (ա) նախաձայնի հավելումով, որ հատուկ է թե՛ հայերենին, թե՛ ռապանուերենին, ունենք նաեւ aki, aaki

²² Անդ, էջ 390:

²³ ՀԱՅ, հտ. 2, էջ 489: Սա միակ դեպքը չէ, երբ հայերենում սխալագրություն կամ անստույգ համարվող բառի ճշգրիտ զուգահեռը գտնում ենք ռապանուերենում. տե՛ս ռապան. vaha ախս. «առաջ, առաջներում, առաջուց», «վաղ, կանուխ», «նախ, սկզբից», «առաջ, նախքան» – գրբ. վահ «հին», ըստ Հր. Աճառյանի՝ «եթե չէ գրչի սխալ՝ փոխանակ վաղ «հին» (ՀԱՅ, 296), ռապան. vare, «կրքոտ ցանկանալ» – անհայտ ծագման գրբ. վարար «վաւաշոտ, շուլայտոտ (կին), արուին հետամտող կին կամ մատակ անասուն», «իզամոլ անասուն», որից ունենք վարարել «շուլայտիլ, ցուփանալ, խենեղանալ» (ՀԱՅ, 706), անստույգ համարվող վաւարտ «աշխարհական զբաղմունք, կիրք», անհայտ ծագման վավաշ (վաւաշ) «ցանկասէր, տուփոտ, բղջախոհ» (ՀԱՅ, 326):

²⁴ ՀԱՅ, հտ. 2, էջ 488:

²⁵ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 374:

«հայտարարել», «հաստատել», նախագգուշացնել», «հավատացնել», «խոստովանել», «դիմակագերծ անել, մերկացնել (խոստով)» եւ *h* նախաձայնով աճած *haaki* «պատմել պատմությունը» բառեր: Վերջիններիս նույնիմաստ զուգահեռներից են բնիկ հայերեն հագագ (կրկնված է առանձին անգործածական պարզական *հագ արմատից) «շունչ», «ձայն արտաբերող շունչը», «առողջանութեան տեսակը» (բխեցվում է *rouiio-, *pəu- «փչել» արմատից, տե՛ս նաեւ հեւ, հոգի)²⁶, որից՝ հագագասփոռութիւն «արտասանութիւն», կիսահագագ «կիսաձայն», չարահագագ եւ այլն, առանձին առկա է միայն բրբ. (Ղրբ.) հագագը կտրուիլ «լեզուն կապուիլ, չկարենալ խօսիլ» դարձուածում²⁷, բրբ. (Սբ.) հակալ «բացականություն, որով շնեւորին հորդորում են հարձակվել ու բռնել մեկին», հականի «խոսքը լսող», հականիլ «խոսքի գալ, հնազանդվել»²⁸ բառերը:

Նույն՝ *aki* արմատի ձայնդարձային տարբերակ ուսական. *eki* բառը նշանակում է «ռոնոց», իսկ նրանով բաղադրված *ekieki* (*eki-eki*) «հեկեկալ, հեծկլտալ», «երեխայի նիշը» բառի ճշգրիտ համարժեքներն են գրբ. *հեկեկալ*, *հեկեկել*, որոնցից՝ *հեկեկանք* «լացի ժամանակ ձայնը կտրուիլը», նաեւ «բարձր ձայնով ծաղրել, հեգնել», կրկնուած է **հեկ* պարզ արմատից, որ առանձին չի գործածուած, (սանսկ. *hikk*, պրս. *hukak*, *hikak*, *hukka*, *hikka*, *hukhuk*, եբր. *hāgīg* «հառաչանք»)²⁹: Այս առանձին անգործածական *հեկ արմատի նախաձեւը ուսականներեն *eki* ձեւույթն է, որից *h* նախաձայնի օրինաչափ հավելումով ստանում ենք **heki* արմատ (հմմտ. նաեւ վերոհիշյալ ուսականներեն *aki/aaki/haki* տարբերակները)³⁰:

Նույն արմատի ձայնեղ *hegu* տարբերակը գտնում ենք հետեւյալ ուսականներեն բառերում. *heguhegu*, (*hegu-hegu*) «շնչալ», *heguhegu*, «վիրավորվել, ջղայնանալ», *heguigui* (*hegui-gui*) «շնչալ, խոսել ոչ պարզ», «կարդալ», որոնց հայերեն համարժեքներն են՝ գրբ. *հեգ/հեք* «վանկ, գրի հնչյունը» (հմմտ. ասոր. *həyā* «կարդալ», արաբ. *haja* «վանկ, հեգնել», քրդ. *hije* «վանկ»), որից ունենք հեգել «վանկ կապել», երեքհեգեան «եռավանկ», հենգն/հենգ/հեգն «ծաղր», որից՝ հենգնել «ծաղրել, հեգնել», անհայտ ծագման համարվող գրբ. *հեծեծել* (հեծ) «հեծում, հառաչանք»³¹ եւ այլն:

²⁶ Անդ:

²⁷ ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 3:

²⁸ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», Երեւան, 2004, էջ 231-232:

²⁹ ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 76: Հյուբշմանը պատահական է համարում պրս. հոմանիշ բնաձայնները:

³⁰ Լ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, Հայ-պոլինեզյան լեզվամշակութային ընդհանրություններ, էջ 68-80:

³¹ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 455:

Համապոլինեզիական բառապաշարին պատկանող *ako*³² «երգել», «կարդալ», «պատմել», եւ նրանով կազմված *akoako* (*ako-ako*) «սովորեցնել», «փորձել», «ֆարոգել», «աղոթել» կրկնավոր կազմությանը համարժեք են հետեւյալ հայերեն բառերը՝ նույնպես «արտաբերված բառ, խոսք» իմաստով.

ա) գրբ. աղալաթ³³ «աղօթք», «աղաչանք» (**olbu-ti- *e*)**el-* բնաձայնական արմատից)³⁴, (տէն *k>r>l>* փաստված անցումը)³⁵,

բ) աղատել «դառն ողբալ» (բնաձայնական **el-* արմատից), բրբ. աղատ աղատ (Ղգ. Ղրբ.) «դառնագին, սրտանմիկ (լալ)», աղատով (Ագլ. Ղգ. Ղրբ.) «սրտալի, աղիողորմ ձայնով (լալ)», աղբղ (Հճ. Զթ.) «ողբ»³⁶,

գ) պաղատ (պաղէտ) «պաղատանք» (անհայտ ծագման բառ, արդյոք կապ ունի հ.-ե. **bhel-* կամ *(s)*pel-* բնաձայնական արմատների հետ)³⁷,

դ) աղաչել «խնդրել, աղերսել» (**olakiō- *el-* բնաձայնական արմատից. հմմտ. հայ. աղաւթք, ողոթել, հուն. ελεγοζ «ողբերգ», արեւել. ֆրիգ. *ulken* «ճշալ», շվեդ. բրբ. *alken* «սկսել փնթփնթալ, քրթմնջալ»),

ե) աղերս «աղաչանք, մեղմ (ձայն), գոց» (թերեւս **el-* արմատից)³⁸,

զ) աղաղակ «աղաղակ, գոչում», «կազմված է կրկնավոր աղաղ- բնաձայնական արմատից (առկա է բրբ. աղաղել բայի մեջ)՝ -ակ վերջածանցով... թերեւս կապված հուն. ἀλλὰ «աղաղակ», ἀλλὰζω «աղաղակել» բառերի հետ (հ.-ե. **alā-* բնաձայնական արմատ)³⁹,

է) ողոր «աղաչանք» (բխեցվում է *lok₂* «խօսիլ, մանաւանդ լավ խօսիլ», **olokh-* (<**elokh-*)**el-*, **ol-* արմատից)⁴⁰,

³² Տէն նախապատրոնեզերեն **a(N)ken*, նախապոլինեզերեն **ako*, ռապանուերեն *ako*, տոնգա *ako*, մարկիզերեն *ako*, թաիթերեն *a'o*, հավայերեն *a'o*, մաորի *ako*, մանգարեւա *ako*, տուամոտու *ako*՝ բոլորը «պատմել», «երգել» իմաստով:

³³ Հայերենում եւ ռապանուերեն-հայերեն բառային զուգահեռներում գործում է *k(g)/l* հերթագայություն. տէն հայերենում՝ մուկ/մուղ, գկեռ/գղեար, դուկու/տուդու, կկլը/կկկի/կիկի/կիկի/դուդու «մի բոյս» եւլն, նաեւ ռապան. *pukao* «մազափունջ, փոմփոլիկ, փուփուշիկ, կոլոթիկ», «քարարձանների գլխարկները» – անհայտ ծագման հայ. փեղոյր «կանացի գլխարկ», ռապան. *haka-haka* «պարել» – բնիկ հայ. խաղամ «խաղալ, պարել», ռապան. *tika₃* «երիտասարդ մարդ, տղամարդ», *taga* «պատանի, երիտասարդ մարդ» – բնիկ հայերեն տագր, տայգր «ամուսնու եղբայրը» եւ գրբ. տղայ, բրբ. (Հմշ.) դաղա «տղա», ռապան. *ragi* «ճիշ, կանչ», «կանչել» – բնիկ հայ. ողոր «ողբ, լաց, կոծ», որից՝ ողորդանել (-անիլ) «լալ, ողբալ» եւ այլն:

³⁴ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 35:

³⁵ Լ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, Հայ-պոլինեզյան լեզվամշակութային ընդհանրություններ, էջ 63:

³⁶ ՀԱՅ, հտ. 1, էջ 122:

³⁷ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 618:

³⁸ Անդ, էջ 36:

³⁹ Անդ, էջ 33:

⁴⁰ ՀԱՅ, հտ. 3, էջ 557, Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 602:

ը) ողողանալ «լալ, ողբալ» (*ol-ol-՝ *el-), նաեւ սխալագրությունն համարվող ողայ «լացի ձայն, ողբ, կոծ», ողբ «ողբ» (*ol-bh-, *ol-):

Տրամաբանական էր ենթադրել, որ, լինելով հին գրավոր ավանդույթներ ունեցող լեզու, ռապանուերենը պետք է ունենար նաեւ «հնչյունի պատկեր, նշան, տառ» իմաստ արտահայտող բառեր: Արդի ռապանուերենը, մյուս պոլինեզիական լեզուների պես, լատինատառ լեզու է: Միեւնույն ժամանակ այն ոչ միայն Պոլինեզիայի, այլեւ ամբողջ Օվկիանիայի առաջժամ միակ հայտնի լեզուն է, որ մինչ եւրոպացիների գալուստն ունեցել է գիր, իսկ ավելի ճիշտ՝ գրի երեք տեսակ՝ mama (մամա), ta'u (տա'ու) եւ rongo-rongo (ռոնգո-ռոնգո): Դրանցից առաջինի մասին քիչ բան է հայտնի. rongo-rongo-ն «սրբազան» գիր էր, որը, չնայած ուսումնասիրողների բազմամյա ջանքերին, առաջժամ չի հաջողվում վերծանել, իսկ ta'u-ն պարզեցված հիերոգլիֆ գիր է, որը գործածվում էր հաշվապահական ու կենցաղային գրառումներ կատարելու համար: Օրինակ, ta'u կոչվող տախտակների վրա գրառվում էին այն մարդու գործերը, որի պատվին կազմակերպվում էր koro (կորո) կոչված տոնը:

Այս գրի անվանումը՝ ռապանուերեն tau բառն ունի «տոնակատարության գրառումներով տախտակ», «գրի տեսակ» իմաստներ, իսկ նույնարմատ tatao (ta-tao) բառը՝ «խորհրդանշան» իմաստ: Այս բառերի բնիկ հայերեն զուգահեռներն են.

ա) գրաբ. թաւ, որ «ըստ քերականաց եւ երաժշտաց» նշանակում է «հաստ եւ թանձր ձայնն կամ հնչիւն տառի, որ եւ ստուար եւ յոյր կոչի»⁴¹, «խուլ շնչեղ (տառ կամ ձայն)», «առօգանութեան նշան» (հնիս. teu-, tewə-, tu- «ուռչիլ, մեծնալ, խոշորնալ» արմատից)⁴², ըստ Գ. Զահուկյանի՝ ծագում է *touo-՝ *tēu- «ուռչել» արմատից⁴³,

բ) բնիկ հայերեն թովել «կախարդել» բայի թով- արմատը (բխեցվում է հնիս. tou- «խօսիլ, կարդալ, արտասանել» արմատից), որից ունենք թովիչ «դուլթ, կախարդ», նախնական նշանակությունը եղել է «խօսիլ, շնչել, ձայնել»⁴⁴, իսկ «նոյն թովել «խօսիլ» արմատի կրկնականն է թովթով «թլուատ, կակազ» (հնիս. stu- արմատից)⁴⁵:

⁴¹ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», Վենետիկ, 1836, հտ. Ա., էջ 799: Այն նաեւ եբրայական այբուբենի վերջին տառի անունն է, որ ձեռով նման է եռաթեւ խաչի:

⁴² ՀԱԲ, էջ 163:

⁴³ Գ. ԶԱՀԱՆԻԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 261:

⁴⁴ ՀԱԲ, էջ 199:

⁴⁵ ԱՆԴ, էջ 193:

Ունենք նաեւ ռապանուերեն tarai₂ «կտրել», «փորագրել», «տաշել, տաշելով հղկել», tara₂ «փորագրելու գործիք» (գրանշանի անվանում), որոնց գրաբարյան ճշգրիտ զուգահեռը անհայտ ծագման եւ անստույգ համարվող տարայնք (տարայք, տարիայնք⁴⁶) «նշանք» բառն է: Իսկ ռապանուերեն tiara «տառ, նշան» բառի ճշգրիտ համարժեքն արդի հայերենի տառ «առանձին հնչյունի պայմանական նշան՝ պատկեր, գրանշան», «գիր»⁴⁷, «նշանագիր»⁴⁸ բառն է:

Ինչպես տեսնում ենք, ռապանուերենը հստակ տարբերակում է ki₃ «խոսել, ասել», «լեզու», «խոսք, բառ» եւ tiara «տառ, նշան (գրի մեջ)» հասկացությունները:

Դրանցից առաջինը՝ մեզ հետաքրքրող ki ձեւույթը, նրա ձայնդարձային տարբերակները եւ դրանցով բաղադրված բոլոր բառերն ունեն բացառապես «հնչող ձայն, հնչյուն», «արտաբերված խոսք, լեզու» իմաստներ՝ ի տարբերություն վերջինից օրինաչափորեն ծագած հայերեն գիր (բրբ. կիր/կիր) արմատի, որն այլեւս նշանակում է միայն «հնչյունի պատկեր, նշան, տառ»:

Վերոբերյալ փաստերից հանգում ենք այն եզրակացության, որ ա) բնիկ հայերեն «գիր» արմատը չափազանց հին արմատ է՝ տարածված ոչ միայն հայերենին ցեղակից, այլեւ ոչ ցեղակից համարվող լեզուներում,

բ) այն օրինաչափորեն (բաճականի հավելումով) ծագում է ki ձեւույթից, որ պահպանված ենք գտնում ռապանուերենում,

գ) նրա ելակետային իմաստը եղել է «ձայն, հնչյուն, խոսք», «լեզու», «շունչ», «ասել, խոսել», միով բանիվ՝ «արտաբերված, արտասանված խոսք, լեզու»,

դ) այն հայերենում ենթարկվել է պատմական իմաստափոխության:

Որ արդի հայերենի գիր արմատը նախկինում այլ իմաստ է ունեցել, կռահել է Մ. Նաճարյանը, որը, քննելով որոշ մատենագրական վկայություններ, հանգել է այն եզրակացության, որ «Հնագույն ժամանակներում «գիր»-ը չի նշանակել «տառ...», «...գիր ասելով հասկացել են եւ հնչիւն,

⁴⁶ Անդ, էջ 383, ունի միայն Բառ. Երեմ., էջ 307: Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 724:

⁴⁷ Է. Գ. ԱՂԱՅԱՆ, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երեւան, 1976, հտ. Բ., էջ 1412. «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», Երեւան, 1969, հտ. Դ., էջ 449:

⁴⁸ Ս. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՅ, Հայերէն բացատրական բառարան, Երեւան, 1944, հտ. Գ., էջ 376:

եւ խօսք, ապա նաեւ տառ»⁴⁹։ Ի հաստատումն իր այս ենթադրությունն՝ հեղինակը ցույց է տալիս, որ ընտրված նախադասություններում «գիր» արմատն ակնհայտորեն գործածված է «խօսք», «լեզու» իմաստներով։

Ահա թե մասնավորապես ինչ է գրում նա. «Գրիգոր Լուսավորչի ժամանակակից Զենոբ Ասորին (Գլակ-ը) պատմում է, թէ Տարօնի Եօթնականեան մեհեանը գրաւելուց յետոյ՝ Գրիգոր Լուսավորիչն այնտեղ է թաղել առաքեալների մասունքները, եւ նրանց տապանաքարերի վրայ գրել տուել յիշատակարան։ Ապա ասում է. «Ձայս գրեցին ասորի եւ հեղինացի գրով եւ յոյն եւ իսմայելացի նշանաւ»⁵⁰։ Տուեալ խօսքը անհասկանալի է մնացել մասնագէտների համար, քանզի «գիր» բառի նախնական իմաստը չեն ընկալել։

Թարգմանենք. «Այս (յիշատակարանը) գրեցին հեղինացի ու ասորի խօսքով (լեզուով) եւ յունական ու իսմայէլական տառերով»։ Փաստօրէն տապանաքարերի գրութեան լեզուն եղել է յոյների հեղինական բարբառով եւ ոչ թէ մի այլ բարբառով, բայց գրուել է յունական տառերով։ Երկրորդը եղել է ասորերէն լեզուով՝ բայց իսմայէլացիների տառերով»⁵¹։

Մ. Նաճարյանը հիշեցնում է, որ ժամանակին էդ. Աղայանը «Գրաբարի քերականություն» աշխատության մեջ «...իր անկեղծ զարմանքն է յայտնել այն մասին, թէ Դիոնիսիոս Թրակացու «Արուեստ» կոչվող քերականական երկի թարգմանիչը տարբերել է գիր եւ տառ հասկացությունները»⁵²։

Մեջբերենք Մ. Նաճարյանի նկատած որոշ օրինակներ, որտեղ կռահելի է «գիր» արմատի՝ նախնական իմաստներով գործածությունը։

«Ձայնաւորաց եւ եղանակաց թագ Դ. գիր են, որ զայլ գիրսն ինքեան քարշեն եւ կապեն զեղանակս ձայնից»⁵³։ Եւ գիրսն գիր Աստուծոյ գրողմեալ ի տախտակսն⁵⁴ (Եւ գրվածը խոսքն է Աստուծո՝ գրողմված տախտակների վրա⁵⁵)։ «Ձարմացեալ զարմացեալ եմ, եւ կարի քաջ. զիմրդ կեաս դու կենդանի եւ ոչ ինչ գրեցեր դու զցաւդ, եւ խօսիս եւս»⁵⁶ (...եւ ոչնչով չարտահայտեցիր դու ցավդ...):

⁴⁹ Մ. ՆԱՃԱՐԵԱՆ, *Լեզուաբանութիւն, թէ իմաստասիրութիւն*, Երեւան, 2016, էջ 7, 8։

⁵⁰ ԶԵՆՈԲ ԳԼԱԿ ԱՍՈՐԻ, *Պատմութիւն Տարօնոյ, Վենետիկ, 1889*, էջ 31։

⁵¹ Մ. ՆԱՃԱՐԵԱՆ, *Լեզուաբանութիւն, թէ իմաստասիրութիւն*, Երեւան, 2016, էջ 8։

⁵² Անդ, էջ 7-14։

⁵³ ԿՈՐՅՈՒՆ, [2], էջ 46 (ըստ Մ. Նաճարեանի)։

⁵⁴ Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, Խ. ՍԻՐՄԵԼԵԱՆ, Մ. ԱՒԳԵՐԵԱՆ, *Նոր բառգիրք հայերէն լեզուի, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1836*, էջ 558։

⁵⁵ Այս առիթով տեղին ենք համարում հիշեցնել, որ Ձատիկի կղզու գրակիր նյութը տախտակներն են։

⁵⁶ «Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1914, պարբ. 113։

Այս եւ այլ մատենագրական վկայությունների քննությունը ցույց է տալիս, որ հայերենում «գիր» արմատի կրած պատմական իմաստափոխությունը Մաշտոցի ժամանակներում թեւակոխել էր մի փուլ, երբ այն գործածվում էր թե՛ նախնական (ձայն/հնչյուն/խոսք, ասել/խոսել), թե՛ արդի (հնչյունի նշան, պատկեր, տառ) իմաստներով⁵⁷։ Այսպիսով, պարզ է դառնում, որ մատենագրական նյութի հետ աշխատելիս անհրաժեշտ է նկատի առնել «գիր» արմատի երկիմաստ գործածության իրողությունը եւ զանազանել դրանք ըստ անհրաժեշտության։

Իսկ Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» երկասիրության «Հավելված»-ից տեղեկանում ենք, թե ինչպես Մ. Աբեղյանը, չհասկանալով «գրեալ» բառի իմաստը, բոլոր տեղերում այն փոխարինել է «գտեալ» բառով. «Մ. Աբեղյանը, Կորյունի երկի համեմատական բնագիրը կազմելիս, օգտագործած բոլոր ձեռագրերի «Դանիէլ անուն կոչեցելոյ, որոյ յանկարծ ուրեմն գրեալ նշանագիրս աղփաբետաց հայերէն լեզուի» հատվածում «գրեալ» բառը դարձնում է «գտեալ»... եւ տողատակում գրում. «ՃԱ, ՃԲ – ուրեմն գրեալ նշանագիրս ալփաբետաց. Ը – լուսանցքում՝ էր գրեալ, մյուսաներում՝ չի՛ գրեալ. ուղղում եմ՝ գտեալ»։ «Եւ իբրեւ պատմեցաւ նոցա յարքայէ վասն գրելոյն ի Դանիէլէ» հատվածում «գրելոյն» նույնպես փոխում է «գտելոյն» եւ նշում՝ «...բոլոր «գրելոյն» ուղղում եմ «գտելոյն»⁵⁸։

Ձեռագրագետ Ա. Մաթեոսյանն ավելացնում է. «Ինչպես տեսնում ենք, բոլոր ձեռագրերում, մանավանդ ՃԱ եւ ՃԲ ճառընտիրներում, որոնք Կորյունի երկի հնագույն, համառոտ նմուշներն են, գրված XIV դարի առաջին կեսին, ունեն «գրեալ», «գրելոյն» ձևերը, որոնք փոխվում են «գտեալ» եւ «գտելոյն» ձևերի, եւ Դանիելի կողմից գրած, հարմարեցրած նշանագրերը միանգամից հռչակվում են գյուտ՝ «գտած»։ Սրան համապատասխանեցնելու համար էլ «յայլոց դպրութեանց «քաղեալք»-ը, որ ունեն նույն ճառընտիրները, դարձնում է «քաղեալք»...»⁵⁹ (ընդգծումները – Լ. Ս.)։

Կարծում ենք՝ երջանկահիշատակ Ա. Մաթեոսյանը նույնպես սխալվում է «Դանիելի կողմից գրած նշանագրեր»-ի հարցում. բնագրերի «գրեալ» բառն այս հատվածում կիրառված է միանգամայն տեղին՝ իր

⁵⁷ Ըստ ամենայնի՝ այդ վիճակը շարունակվում էր նույնիսկ միջնադարում, ինչի մասին վկայում է այն փաստը, որ Պաղտատար Դպիրը նույնպես առանձնացնում է տառ եւ գիր հասկացությունները (տես Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Գրաբարի քերականության պատմություն։ XVII–XIX դդ., Երեւան, 1974։ Այս փաստը մեզ հուշեց Հ. Հակոբջանյանը)։

⁵⁸ ԿՈՐՅՈՒՆ, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի, Երեւան, 1994, էջ 152։

⁵⁹ Անդ, էջ 154։

նախնական իմաստով, ուրեմն եւ պետք է հասկանալ «հնչեալ»⁶⁰: Ասել է, թե ասորի Դանիել եպիսկոպոսը յանկարծ ոչ թե գրել «գրել» էր⁶¹, այլ գրել «հնչեցրել/ընթերցել» էր հայերեն նշանագրերը, իմա՝ հայերեն նշաններ⁶² (որոնց գոյութիւնն այլեւս անկասկածելի է դառնում) գրերը՝ ձայններ, հնչյուններ: Դանիելին այլոց դպրութիւններում յանկարծ հանդիպել էին հայկական նշանները «հնչեցնելու/ձայնելու/ընթերցելու» կերպը հուշող ինչ-ինչ ձեռագրեր: Այդ է ապացուցում նաեւ բնագրերի հաջորդ ճիշտ չհասկացված բառը՝ «քաղեալը»-ը՝ իր «կորզել, համել, ժողովել, հավաքել»⁶² իմաստներով: Այսպիսով՝ Դանիելը «այլոց դպրութիւններից քաղել, իմա՝ «կորզել, համել, ժողովել, հավաքել» եւ այդպիսով հարութիւն էր տվել հայերեն նշանների ընթերցանությանը:

Նախամաշտոցյան գրերի հարցն ուսումնասիրող Ա. Մուշեղյանն իր հերթին ոչ միայն կռահում է, որ «...հիշյալ նշանագրերն ամենեւին էլ Դանիելի հորինածը չեն, ինչպես ենթադրում են հետազոտողներից ոմանք մեր օրերում...», այլ խոսքը վերաբերում է այբուբենի հնչյունային համակարգին, որն այլեւս մոռացված էր: Նա ոչ առանց հիմքի գտնում է նաեւ, որ «...Մաշտոցը Գողթն գալով նպատակ եւ, թերեւս, հանձնարարութիւն ունէր Գրիգոր Լուսավորչի օրինակով կապ հաստատել տեղի քրմերի հետ՝ հուսալով նրանց մոտ գտնել հեթանոսական մատյաններ եւ նախաքրիստոնեական հայ դպրութեան հետքեր, գուցե նաեւ իր ձեռքի տակ եղած մեհեմական գրերը կարդալու գաղտնիք... Եւ քանի որ հին հայերեն նշանագրերը վաղուց թաղված էին ուրիշների (այլ ազգերի) դպրութիւններում անհայտութեան մեջ, կնշանակի՝ մոռացվել էին դրանց հնչյունական արժեքները, այլ կերպ ասած՝ դրանք համադրված չեն եղել որեւէ ծանոթ օտար այբուբենի հետ»⁶³: «Անտարակույս, Դանիելն է խորհուրդ տվել Մեսրոպին՝ պակասող նշանագրերը, ինչպես եւ ամբողջ այբուբենի հին հնչյունային համակարգի վերծանումը որոնել Եդեսիայի հռչակավոր դիվանում, որտեղ ինքն այլ դպրութիւնների մեջ հայտնաբերել էր հայոց հին գրերը: Ըստ որում, «յայլոց դպրութեանց» կարող է նշանակել նաեւ «այլոց՝ հեթանոսների դպրութիւններում... Մեսրոպն անցնում է Եդեսիա, ներկա-

⁶⁰ Տէն նաեւ Մ. ՆԱՃԱՐԵԱՆ, նշվ. աշխ., էջ 10:

⁶¹ Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Մ. Նաճարեանը, «ոչ ոք յանկարծ այբուբեն չի կարող ստեղծել, այն էլ իրեն ոչ հարազատ մի լեզուի համար»: Նշվ. աշխ., էջ 10:

⁶² Գ. ԱԻԵՏԻՔԵԱՆ ԵՒ ԱՅԼՔ, Նոր բառգիրք հայերէն լեզուի, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1836, էջ 972:

⁶³ <https://ru.scribd.com/document/152325556/Մաշտոց-և-նախամաշտոցյան-գիրք>, Ա. ՄՈՒՇԵԳՅԱՆ, Մեսրոպ Մաշտոցը եւ նախամաշտոցյան գիրք

յանում գիվանի իշխանին (պետին)՝ հեթանոս ճարտասան ոմն Պղատոնի, որն ուրախությամբ ընդունեց նրան եւ, «ինչքան որ հայերեն խոսքեր միտը բերում էր՝ հավաքելով, եւ շատ ջանք թափելով, օգուտ չտվեց հոգեւորը եւ խոստովանեց իր տգիտությունը»⁶⁴: «...Պարզվում է, որ հեթանոս գիվանապետը գիտեր հայերեն, իսկ Եղեսիայի գիվանում պահվում էին հայոց լեզվով հին մատյաններ, եւ Պղատոն հեթանոս ճարտասանն իր իմացած հայերեն բառերով ջանում էր ընթերցել, վերծանել «համր» տառերը: Բայց այդ գիրն այլեւս հնարավոր չէր կարդալ, որովհետեւ կոռսվել էին դրանց հնչյունային արժեքները: Մաշտոցի հետ ճիշտ նույն բանն էր կատարվում, ինչ որ այսօր երաժշտագետի հետ, որն իր առջեւ տեսնում է միջնադարյան հայկական խազերը, բայց անկարող է հնչեցնել դրանց երաժշտությունը»: Մեսրոպի «...փափագը ակնհայտորեն հայոց հին գիրն էր՝ այդ գիրը վերծանելն ու խոսեցնելը»⁶⁵ (ընդգծումները՝ Լ. Ս.):

Ակնհայտ է, որ հարգարժան գիտնականին նույնպես խանգարում են բնագրերի «գրեալ» եւ «քաղեալ» ձեւերի անհարկի այլափոխությունը եւ «գիր» արմատի՝ մերօրյա «հնչունի պատկեր, նշան, տառ» իմաստով ընկալումը: Մեր փաստարկները ճիշտ ընկալելու տեսակետից բավական է հիշել թեկուզ հանրահայտ «Նշանագիրք իմաստնոց»-ը, որը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ իմաստունների նշանները «հնչեցնելու՝ ընթերցելու» յուրահատուկ ուղեցույց:

Վերոշարադրյալի լուսի ներքո միանգամայն նոր իմաստ են ստանում ոչ միայն Մեսրոպ Մաշտոցի փնտրած «նշանագրերի» էությունը⁶⁶, այլեւ որոշ գրաբարյան բառեր, ինչպես օրինակ,

նշանագիր = նշան (նիշ) «պատկեր» + ա + գիր «հնչել», «խոսք, բառ», «լեզու» = նշանի (տառի) հնչյուն,

գրանշան = գիր «հնչել», «խոսք, բառ» + ա + նշան (նիշ) «պատկեր» = հնչյունի նշան, պատկեր (հմմտ. օրինակ՝ մատենագիր եւ գրամատենաբառերը),

որդեգիր (որդեգիր) = որդի + ա + գիր «կոչել, հայտարարել» = որդի կոչված, հայտարարված (ոչ անպայման՝ գրանցված):

Կարծում ենք, որ հետեւյալ օրինակներում եւս կռահելի է «գիր» արմատի ելակետային իմաստը. «Մանաւանդ թէ գոն նշանագիրք հայերէն

⁶⁴ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Գ. ԾԳ, էջ 293:

⁶⁵ <https://ru.scribd.com/document/152325556/Մաշտոց-և-նախամաշտոցյան-գիր>, Ա. ՄՈՒՇԵԳՅԱՆ, Մեսրոպ Մաշտոցը եւ նախամաշտոցյան գիրը:

⁶⁶ Այս եւ այլ հարցերի պարզաբանումը դուրս է սույն հոդվածի նպատակից, դրանց կանդրադառնանք ապագայում:

լեզուոյս, որով հնար է իմեաւն ձայնիւ եւ ոչ մուրացածոյ բարբառով շահել զոգիս արանց եւ կանանց առ հասարակ յամենայն եկեղեցիս բազմութեանն»⁶⁷: «Ոչ գոյ հնար, որք ոչ ճանաչեն զգիրս, ընթեռնով զմատեանս»⁶⁸:

Կորյունի մատյանի «Իսկ իբրեւ ի վերայ հասեալ, թէ չեն բաւական նշանագիրքն՝ ողջ ածել զսիւղոբայս զկապս հայերէն լեզուն...»⁶⁹ հատվածը թարգմանված է հետեւյալ կերպ. «Իսկ երբ հասկացան, որ այդ նշանագրերը բավական չեն լրիվ արտահայտելու համար հայերեն լեզվի սիւղոբաները – կապեւն ամբողջութեամբ արտահայտելու համար, մանավանդ...»⁷⁰:

Նկատենք, որ սիւղոբա (սիւղոբայ, սիւղոբէ, սիւղղոբայ, սիւղոբայ...) բառը հայերեն նշանակում է «վանկ» (հուն. συλλαβή «վանկ, տառ»-ից... նշանակում է բուն «փաղառութիւն»)՝⁷¹ Իսկ գրաբարյան վանգ (վանկ) բառն իր հերթին նշանակում է «հնչիւն, ձայն», «հեգ», «երգի եղանակ», «երաժշտական մի խազ»: Այն համարվում է փոխառութիւն իրանական աղբյուրից՝ միջին պրսկ. vāng «ձայն»-ից, այնինչ բառացիորեն նույնական է ռապան. vanaga «ասել, խոսել», «պատմել», «լեզու, խոսք», «բառ», «պատասխան» բառին: Այլալեզու բոլոր զուգահեռները եւս ունեն նույն իմաստները.՝ պ՛րլ. vāng «ձայն, աղաղակ», մանիք. պ՛րլ. vāng, պազ. vāng «ձայն, աղմուկ», vāngined «ճշում, ճոռում է», պրս. bang «ձայն, հնչիւն», bangidan «ձայն տալ», բելուճ. gvank՝ «արձագանք, գոչիւն, հնչիւն», քրդ. bank կամ vank, զազա veng «ձայն, աղաղակ, միւլէզգիւնի կոչը»⁷²:

Նույնարմատ եւ նույնիմաստ բառեր են գրաբարյան վանգիւն «հնչիւն, գոչիւն, ձայնարձակութիւն», վանգել «վանկ կամ փաղառութիւն կազմել, հնչել», շարավանգել «ձայնակցիլ», վանգանալ (վանկանալ) «վանկ լինել, փաղառութիւն կազմել» «գողիլ վանկի ընդ վանկ», վանգապէս «որպէս վանկ հեգեալ որպէս փաղառութիւն. *Ա, Ե (կամ Ը)ի. վանգապէս՝ այբ, այբի. եջ, եջի. ին, ինի»⁷³, նոր գրականում գործածական է միայն վանկ «հեգ» ձեւով:

Ինչպէս տեսնում ենք, «գիր» արմատի մերօրյա միանշանակ՝ «տառ» ընկալումը խոչընդոտել է վերոբերյալ հատվածի իմաստը հասկանալուն, այնինչ պատմիչը միանգամայն պարզ է շարադրել իր ասելիքը՝ այն է՝ «Իսկ երբ վերահասու եղան, որ նշանագրերը (իմա՛նշաններ) հնչունները»

⁶⁷ «Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց», Տիփլիս, 1904, Ա. Ժ, էջ 14:

⁶⁸ ՆՀԲ, հտ. Բ., էջ 580:

⁶⁹ ԿՈՐՅՈՒՆ, Վարք Մաշտոցի, Երեւան, 1941, {Զ}, էջ 46:

⁷⁰ ԿՈՐՅՈՒՆ, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի, Երեւան, 1994, էջ 41:

⁷¹ ՀԱԲ, հտ. Դ., էջ 213–214. Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 679:

⁷² ՀԱԲ, հտ. Դ., էջ 304, Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 703:

⁷³ ՆՀԲ, հտ. Բ., էջ 782:

բավական չեն հայերեն լեզվի վանկերի (իմա՝ հեգերի, ձայների) կապերն ամբողջությամբ արտահայտելու համար....», ինչից հետևում է, որ Դանիելի՝ թերեւս հեթանոսական մատյաններից քաղած նշանագրերը (իմա՝ նշանների հնչյունները) թերի, կիսատ են եղել:

Համոզված ենք, որ հինգերորդ դարի մեր պատմիչները, որոնք ոչ միայն սովոր, այլեւ հմուտ էին գիր արմատի այսպիսի երկիմաստ գործածության մեջ, չէին կարող պատկերացնել, թե դարեր հետո ինչքան եւ ինչպիսի թյուրըմբռնումների տեղիք է տալու այս պատմական իմաստափոխությանը՝ մանավանդ կապված գրաբար եզրի հետ: Վերջինիս «գիր ունեցող», «գրովի»⁷⁴ ստուգաբանությունը միշտ տարակուսանք է պատճառել մեզ, քանզի հայերենի մակբայակերտ -(ա)բար վերջածանցը երբեւէ չի արտահայտել «ունենալ» իմաստ: Հայտնի է, որ այն զանազան խոսքի մասերի վրա դրվելով, կազմում էր մակբայներ, ինչպես՝ անյագաբար, գազանաբար, առիծաբար, առատաբար, առնաբար, մեծաբար: Միաժամանակ երբեմն միեւնույն արմատներից մակբայներ է կերտում նույնիմաստ -(ա)պէս մակբայակերտ ածանցը՝ առաւելապէս, առատապէս, առնապէս, մեծապէս⁷⁵: Այս երկուսի նույնիմաստությունն է ցույց տալիս նաեւ Գ. Զահուկյանը, նշելով, որ -աբար-ը «կազմված է ա հոգակապից եւ բուն -բար բաղադրիչից, որ բար-ի բառի արմատն է. վերջինս, դերանվանական հիմքին միանալով, կազմում է, այսպես կոչված, կցական բարդություններ՝ այսբար, հիբար, որբար (հմտ. այսպէս, որպէս)»⁷⁶ (ընդգծումը՝ Լ. Ս.): Այն նույն իմաստն ունի նաեւ արդի հայերենում, ինչպես՝ ընկերաբար «ընկերոջ պես/նման», հերոսաբար «հերոսի պես/նման», միամտաբար «միամտի պես/նման», գազանաբար «գազանի պես/նման, անամոթաբար «անամոթի պես/նման»:

Այժմ փորձենք «գրաբար» եզրը ստուգաբանել՝ հիմք ընդունելով «գիր» արմատի ելակետային եւ -(ա)բար մակբայակերտ ածանցի իրական իմաստները. գր-ա-բար = գ(ի)ր «հնչյուն, ձայն», «լեզու», «ասել, խոսել», «խոսք, բառ» + ա + բար «պէս, նման», այսինքն՝ հնչելու, ձայնելու, լեզվի, ասելու, խոսելու պես/նման, ճիշտ այնպես, ինչպես որ «աշխարհաբար լեզու» իրապես նշանակում է ոչ թե եւ ոչ այնքան «աշխարհիկ՝

⁷⁴ Տե՛ս, օրինակ, Է. ՄԿՐՏՅԱՆ, Գրաբարի դասընթաց, Երեւան, 2008, էջ 5. «Մերոպյան գրերի ստեղծումով հայերեն բանավոր խոսակցական լեզուն հանդես է գալիս նաեւ գրավոր ձևով՝ դառնալով «գրի լեզու», գրական լեզու եւ հենց այդ պատճառով էլ կոչվում է գրաբար»:

⁷⁵ Ա. ԱՐԲԱՆԱՄԵՆ, Գրաբարի ձեռնարկ, Երեւան, 1976, էջ 271:

⁷⁶ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 793:

ժողովրդական հայերեն լեզուն»⁷⁷, «այն լեզուն, որով աշխարհում խոսում են», այլ «աշխարհիկ՝ ժողովրդական հայերեն լեզվի նման/պես»⁷⁸:

Մեզ մնում է միայն հիշեցնել, որ հայոց այբուբենի «...սկզբնական գործադրման շրջանում գրությունը լիովին համապատասխանել է արտասանությանը»⁷⁹, «Գրաբարը գրի առնվելու սկզբնական շրջանում գրության եւ արտասանության տարբերություն չի եղել. օրինակ՝ փորձ = փորձ, արջ = արջ, մարդ = մարդ, կարգ = կարգ.....»⁸⁰, այսինքն թե՛ այն լիովին նման է եղել հնչեղուն, ասեղուն, խոսեղուն, կամ, այլ կերպ ասած՝ արտասանությանը:

Ամփոփելով, կարելի է ասել, որ բնիկ հայերեն «գիր», բրբ. «կիր/կյիր» արմատի նախաձեւը արեւելապոլինեզիական ռապանուերեն լեզվում պահպանված ki ձեւովն է, որի ձայնդարձային տարբերակների եւ դրանցից բաղադրված բառերի «հնչյուն, ձայն», «լեզու», «ասել, խոսել» իմաստներն էլ բնիկ հայերեն «գիր» արմատի նախնական՝ ելակետային իմաստն են: Այդ իմաստը պահպանված ենք գտնում ոչ միայն բազմաթիվ բնիկ, անհայտ ծագման եւ փոխառյալ համարվող հայերեն բառերում, սանսկրիտում, այլեւ հարեւան եւ ոչ հարեւան ժողովուրդների ցեղակից եւ ոչ ցեղակից լեզուների բառապաշարներում⁸¹: Այս փաստը վկայում է «գիր» արմատի չափազանց հնավանդ (արխաիկ) բնույթի մասին:

Մատենագրական աղբյուրներից քաղված հատվածների եւ առանձին բառերի ստուգաբանությունը ցույց է տալիս, որ հայերենում այս արմատի կրած պատմական իմաստափոխությունը հինգերորդ դարում թեւակոխել էր մի փուլ, երբ այն զուգահեռաբար գործածվում էր թե՛ վերոհիշյալ ելակետային «հնչյուն, ձայն», «լեզու», «ասել, խոսել», թե՛ հետագայում ձեռք բերված «այբուբենի յուրաքանչյուր նշանը, հնչյունի պատկեր, տառ» իմաստներով:

«Գիր» արմատի նախնական՝ ելակետային իմաստի եւ հինգերորդ դարում նրա բազմիմաստ գործածության փաստերի բացահայտումը հնարավորություն է ընձեռում վերանայել եւ վերաիմաստավորել վերջինիս մերօրյա միանշանակ ընկալման հետ կապված որոշ տարընթերցումներ եւ թյուրըմբռնումներ:

⁷⁷ Է. Պ. ԱՂԱՅԱՆ, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հտ. Ա., էջ 89 (կազմավորվել է 17-րդ դարից եւ գրական մակարդակի բարձրացել 19-րդ դարում):

⁷⁸ ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՅ, Հայերէն բացատրական բառարան, հտ. Ա., էջ 194:

⁷⁹ Ա. ԱՅՐԱՆՍՅԱՆ, Գրաբարի ձեւնարկ, էջ 3:

⁸⁰ Է. ՄԱՐՏԶՅԱՆ, Գրաբարի դասընթաց, էջ 9:

⁸¹ Այս փաստը կարելի է դիտել իբրեւ պոլինեզիացիների փոքրասիական ծագման կողմնակի ապացույց:

РЕЗЮМЕ

С помощью выявленных рапануйско-армянских лексических сходств обнаруживаются праформы древнеармянских корней и их первоначальные значения. Показано: а) выявленное в рапануйском языке первоначального значения исконно армянского корня «гир»; сохраненного в армянском языке и в языках соседних народов; б) в армянской библиографии V века оно использовалось неоднозначно (в исконном и в современном смыслах).

Выявление исходного значения корня «гир» и фактов его двусмысленного использования в библиографии V века дает возможность по-новому этимологизировать некоторые древнеармянские слова и выражения, что в свою очередь способствует переосмыслению имеющих место ряда спорных толкований и недоразумений, связанных с современным однозначным восприятием этого корня. В частности, название древнеармянского языка «грабар» этимологизируется не как «имеющая письменность» или «письменный» язык, а как «по произношению», что более точно отражает сущность грабара.

SUMMARY

With the help of the newly identified Rapanui-Armenian lexical similarities, the pre-forms of old Armenian roots and their original meanings are revealed. It is shown that a) the initial meanings of the originally Armenian root “gir”, found in Rapanui, are preserved in Armenian and in the languages of the neighboring nations, and b) in the 5th century Armenian literature, it was used both in its initial and in modern meanings.

Identification of the initial meaning of the root “gir” and the cases of its ambiguity in the 5th century Armenian literature makes it possible to etymologize anew some old Armenian words and expressions, which in turn helps to reconsider a number of misinterpretations and misunderstandings related to unequivocal perception of the root.

In particular, Grabar — the name of the Classical Armenian language, is etymologized not as “having a script” or a “written” language, but as “according to the pronunciation”, which expresses the nature of Grabar much more accurately.